

Bozüyük Kasım Paşa Camii Ve Hamamı Çini Süslemeleri

Savaş YILDIRIM*

Özet

Bu çalışmada Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi'ne dahil yapılardan cami ve günümüzde mevcut olmayan hamama ait çiniler, teknik ve süsleme özellikleriyle tanıtılarak dönemi içerisindeki yeri ortaya konacaktır. Ayrıca hem teknik ve üslup, hem de bazı arşiv belgelerinden hareketle çinilerin ustaları ve üretim yerleri hakkında da aydınlatıcı bilgiler sunulmaya çalışılacaktır. Çiniler, renkli sır tekniğiyle üretilmiş olup motif ve kompozisyon özellikleriyle 16. yüzyıl ilk yarısına ait kaliteli örneklerdir. Özellikle camideki çinilerin müezzin mahfili, minber yan aynalığı, külahı ve geçit korkuluğu gibi bölümlerde de yer alması dikkat çekicidir. Osmanlı sanatında bu mimari elemanlarda çini kullanılması nadir bir uygulamadır. Teknik ve kompozisyon bakımından çinilerde Erken Osmanlı üslubunun hala devam ettiği, hatayı, rumi, penç, kıvrım dal gibi soyut stilize motiflerle meydana getirilen bitkisel düzenlemelerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Natüralist kompozisyonlar ve doğal çiçek motifleri görülmektedir.

Hanama ait günümüze ulaşan tek çini bezeme, İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi'ndeki kitabesidir. Süsleme özellikleriyle camideki çinilerden farklılık arz etmez. Kasım Paşa Camii'ndeki çiniler teknik ve süslemeleri bakımından döneminin sanatsal zevkini yansıttığı gibi diğer eserleriyle de benzerlikler gösterir. Makalemizde bu benzer örnekler de karşılaştırmalı olarak ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Çini Sanatı, Renkli Sır Tekniği, Bozüyük

TILE ORNAMENTS OF BOZUYUK KASIM PASA MOSQUE AND BATH

Abstract

In this study, the tiles of mosque and a bath -which is not exist today- belonging to the

Bozüyük Kasım Paşa Complex, will be introduced with their technical and decorative features and their place in the period will be revealed. In addition, in the frame of both the technical and stylistic features as well as some archival documents, enlightening information on

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

the masters and production areas will be presented. These tiles were produced with colored glaze technique and are the quality examples of the first half of the 16th century with their motif and composition features. Particularly, it is noteworthy that the tiles in the mosque are also located in the muezzin balcony, pulpit side mirror, cone and gate guard. The use of tiles in these architectural elements in Ottoman art is a rare practice. In terms of technique and composition, it is understood that the herbal arrangements created with abstract stylized motifs such as hatayi, rumi, paw, and twist branch were still preferred, and Early Ottoman style had been continuing. Naturalistic compositions and natural floral motifs are not seen here. The only tile decoration that has survived to the present day is the inscription in The Museum of Turkish Construction and Art. It does not differ from the tiles in the mosque in terms of its decorative features.

The tiles in the Kasım Paşa Mosque show the artistic taste of the period in terms of their technique and decoration and they are similar to the other works of the period. These similar examples will be evaluated in comparative terms.

Key Words: Ottoman Tile Art, Cuerda Seca Technique, Bozüyük

Giriş

Bozüyük, Bilecik ilinin en büyük ilçesi olup yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda ortaya konan buluntular, buradaki ilk yerleşimlerin Tunç Çağı'na kadar gittiğini ortaya koymaktadır¹. Tarih boyunca önemli ticaret yollarının geçiş güzergahında bulunmasının da etkisiyle pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış ve 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türklerin yönetimine geçmiştir. Kentin Osmanlı idaresi ile tanışması ise 1289 yılına rastlar. Bu tarihte Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Mesut'un Eskişehir'den Yenişehir'e kadar olan bölgeyi Osman Bey'e vermesiyle yöre Osmanlı egemenliğine sahne olur². Osmanlı döneminde uzunca bir süre Sultanönü sancağına bağlı bir nahiye olarak varlığını sürdürmüştür³.

Bu dönemde ilçe merkezinde günümüze ulaşan eserlerden en önemlisi hiç kucusuz Kasım Paşa Külliyesidir. Külliye, bugünkü Bozüyük yerleşiminin çekirdeğini teşkil etmiş ve inşa edildiği mahalle etrafında yeni yerleşimler kurulmuştur⁴. Devrinde cami, imaret, sibyan mektebi, medrese, kervansaray ve hamamdan ibaret bir külliye dahil iken, günümüze bu yapılardan sadece cami, imaret ve kervansarayın bir bölümü kalabilmiştir. Cami, mimari bakımdan mütevazi özelliklere sahip olmakla birlikte iç mekanı taş, çini, ahşap, kalem işi

¹ Kurulay Yılmaz, Bozüyük ve Kasım Paşa Camisi, Bilecik 2007, s.11.

² Namık Tanfer Atlas, Bozüyük Kent Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2009, s.52.

³ Halime Doğru, XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992, s.95. ⁴ Namık Tanfer Atlas, Bozüyük Kent..., s.53.

olmak üzere son derece zengin ve farklı malzemelerle meydana getirilmiş süslemeleriyle ön plana çıkar. Ele alacağımız eserlerden özellikle cami, mimari bakımdan çeşitli araştırmalarla incelendiği halde, çini süslemelerini bütün yönleriyle, ayrıntılı olarak tanıtan müstakil bir yayın bulunmamaktadır. Türk çini ve seramik sanatını⁴ ya da sadece Osmanlı dönemi çini sanatını⁵ ele alan genel kapsamlı yayınlarda ise çini süslemeler belli başlı özellikleriyle kısaca tanıtılmıştır. Bugün mevcut olmayan hamamdan günümüze gelen tek süsleme unsuru çini kitabe, muhtelif çalışmalarda okunmakla birlikte süslemeleri sadece bir çalışmada⁷ ele alınmıştır. Biz bu makale kapsamında cami ve günümüzde mevcut olmayan hamama ait çinileri çizim ve fotoğraflar eşliğinde detaylı bir şekilde tanıtmayı ve dönemi içerisindeki yerini ortaya koymayı; ayrıca çinilerin üslup özellikleri ve benzer eserlerden hareketle üretim yeri ve ustalarına dair aydınlatıcı bilgiler sunmayı amaçlamaktayız.

Kasım Paşa Camii Çini Süslemeleri

Kendi adını taşıyan mahallede inşa edilen eserin kuzeyinde İstasyon Caddesi, batısında Köteşliler Caddesi, doğusunda Zübeyde Hanım Caddesi uzanır. Alçak duvarlarla çevrili bir avlu içerisinde yer alır. Avlu ve harime girişi sağlayan her bir kapı üzerindeki kitabeye göre cami, H. 935, M. 1525 yılında Hama Mutasarrıfı Güzelce Kasım Paşa⁶ tarafından inşa ettirilmiştir⁷.

⁴ Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, İstanbul 1976, s.80.

⁵ Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi*, İstanbul 2008, s.150-151 ⁷ G. Öney *Türk Çini...*, s.106.

⁶ Güzelce Kasım Paşa'nın ne zaman ve nerede doğduğu bilinmemektedir. II. Beyazıt döneminde Enderun'da yetişmiş ve Yavuz Sultan Selim zamanında onun maiyetinde dış hizmette görevlendirilmiş, ayrıca Mısır seferine katılmıştır. Mercidabık zaferinden sonra sırasıyla Hama, Trablusşam ve 1516 yılında Halep Beylerbeyliğine tayin edildi. Sonrasında Anadolu'ya dönerek Karaman ve Anadolu Beylerbeyliği'ne getirildi. 1522 yılında Rodos seferine katıldı. İki kere Mısır Beylerbeyliği'ne getirildi. İlk görevlendirmesi bir ay gibi çok kısa sürdü. İkinci görevlendirmesinde ise hem Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile anlaşamaması ayrıca Mısır'da gerekli ıslahatları yapamaması nedeni ile başarı sağlayamadı. Bunun üzerine İstanbul'a döndü ve Kaptanı deryalığa getirildi. 1537 yılında Mora Yarımadası'nın kuzeyindeki Anabolu'nun fethi için görevlendirildiyse de kuşatma başarısız oldu ve burası alınamadı. Bundan sonra bir süre daha Mora Sancakbeyliğini sürdüren Kasım Paşa 1541 yılında emekli oldu. Devlet görevlerinde kayda değer bir başarı gösterememiş ve emekliliğinden sonra İstanbul'a dönüşüne izin verilmemiştir. Kimi rivayetlere göre Mora'da kimilerine göre ise Gelibolu'da vefat etmiştir. Bkz., Faruk Sümer "Kasım Paşa, Güzelce", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 24, İstanbul 2001, s.547.

⁷ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s.173; Fatih Müderrisoğlu, *16. Yüzyılda Osmanlı*

İmparatorluğunda Menzil Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993, s.383-385; Şerife Özudoğru-Ayşegül Ünüğü, *Bozüyük Kasım Paşa Camii*, Eskişehir 1997, s.13-14.

Eser, kare planlı ve üzeri kubbeye örtülü harim kısmı, bunun kuzeyindeki üç bölmeli bir son cemaat yeri ve kuzeybatı köşedeki beden duvar ile kaynaşmış minareden oluşur.

Kübik ibadet mekanının doğu ve batı cephesinde iki sıra halinde altışar; güney cephede alt ve üst seviyede beş pencere açıklığı mevcuttur. Pencerelerden alt sıradakiler mermer söveli, düz atkılı ve sivri kemerli bir alınlığa sahip dikdörtgen açıklıklardır. Beden duvarlarının üst kesiminde yer alan pencere açıklıkları ise nispeten daha küçük boyutlu ve sivri kemerlidir.

Kuzey cephede ise yalnızca iki pencere yer alır ve bunlar taçkapının iki yanına yerleştirilmiş dikdörtgen açıklıklardır. Harim kapısı son cemaat yerine açılmaktadır. Son cemaat yeri mekanı doğu-batı yönünde uzanış gösteren dikdörtgen bir plana sahiptir. Mermer sütunlar tarafından taşınan sivri kemerlerle dört birimli bir revak şeklinde düzenlemiş ve her bir birimi kubbe ile örtülmüştür. Bina düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir⁸⁹ (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzeybatıdan görünüşü

⁸ Yapının mimari özellikleri hakkında ayrıntı bilgi için bkz., Tülay Reyhanlı Gencei, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s.281-282; Sabih Erken, Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II, Ankara

⁹, s. 105-111; Oktay Aslanapa, a.g.e, s.173-175; Fatih Müderrisoğlu, a.g.tez, s.395-398; Şerife Özüdoğru-

Ayşegül Ünügür, a.g.e., s.11-25; Ayşe Denknalbant, “Kasım Paşa Külliyesi” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 24, İstanbul 2001, s.550-551.

Eserde çini süslemeler, dışta, yalnızca kuzey cephedeki pencere açıklıklarının alınlık yüzeyine kaplanmıştır. İç mekanda ise daha yoğun bir süsleme anlayışı egemen olup minberin köşk, yan aynalık ve külahı, müezzin mahfili korkuluğu, vaaz kürsüsü ile doğu, batı ve güney cephedeki pencere alınlıkları çini süslemeye yer verilen mimari elemanlardır. Yapıdaki çinilerin tamamı renkli sır tekniğiyle üretilmiştir.

Binanın kuzey dış cephesinde kapı açıklığının iki yanındaki birer pencerenin dikdörtgen biçimi alınlıklarında bitkisel bir kompozisyon işlenmiştir. Kapı açıklığının sağındaki 83x177 cm. ölçülere sahip alınlığın tam orta bölümünde, bir hatayi motifini birleşerek iki yandan kuşatan ve kapalı bir form oluşturan rumilerle¹⁰ meydana getirilmiş bir kompozisyon vardır. Hatayinin taç yaprağı üzerinde bir gonca yer almaktadır. Hatayı ve goncadan çıkan beyaz; rumilerden çıkan sarı renkte kıvrım dallar helezonlar yaparak birbirine dolamaktadır. Sarı renkli kıvrım dallar üzerinde rumiler; beyaz kıvrım dallar üzerinde ise gül goncaları, hatayiler ve bahar çiçekleri görülmektedir. Alınlığın merkezindeki bu kompozisyon, dıştan sivri bir kemerle çepeçevre kuşatılmaktadır. Turkuaz ve sarı ile konturlanmış sivri kemerin bordüründe iki ayrı dal üzerinde gelişen bir kompozisyon yer alır. Ritmik düzende tekrar eden hatayı ve bahar çiçekleri, yapraklarından çıkan dallarla birbirine bağlanmakta olup bu dallar üzerinde goncalar ve S şeklinde bulut motifleri işlenmektedir.

Kobalt mavisi zeminde verilmiş kompozisyonda renkler fıstık yeşili, sarı ve az miktarda kahverengidir (Fotoğraf 2-4).

FOTOĞRAF 2, 3, GELECEK

¹⁰ Rumilerin uzun yapraklarının tepede sivri bir biçimde birleşmesiyle motif bir palmeti de andırmaktadır. Ayırma rumi olarak isimlendirilen bu tür rumilerin en önemli özelliği, düzenlemede yeni kapalı alanlar meydana getirerek desene hareketlilik kazandırmak ve aynı zamanda değişik zemin renklerine olanak sağlayarak çok renkli desenler üretmektir. Bkz., İnci Birol-Çiçek Derman, Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, İstanbul 2001, s183; Sitare Turan Bakır, İznik Çinileri ve Gülbenkyan Koleksiyonu, Ankara 1998, s.203.

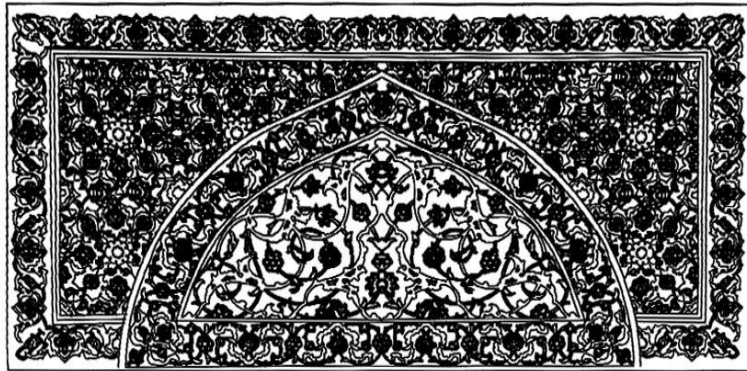
Fotoğraf 4: Bozuyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe kapının sağındaki pencere alınlığı detay

Sivri kemerin köşeleri soyut stilize bitkisel motiflerle sonsuz düzende bir kompozisyonla süslenmiştir. Her bir çini levhada ortada, sekiz yapraklı bir çiçek motifi görülmektedir. Bu motifin çapraz eksenlerinde ortadaki penç motifini iki yandan kuşatan rumilerden ibaret bir düzenleme vardır. Rumilerin altta ve üstte birleştiği bölümde birer küçük stilize palmet dikkati çekmektedir. Pençlerin aralarında kalan yüzeylere ise birer hatayı işlenmiş ve pençleri kuşatan rumilerin kısa yaprakları hatayileri de sağ ve soldan çevrelemiştir. Alınlık, 12 cm eninde bir bordürle üç yönden kuşatılmıştır. Bordür kompozisyonunda nöbetleşe bir sıra ile tekrar eden farklı renklerdeki hatayiler, taç ve çanak yapraklarından iki yana doğru ayrılan sarı sapsar ile birbirine bağlanmaktadır. Hatayilerden çıkan sapsar ve sapsardan ayrılan dallar üzerinde basit yapraklar ve gül goncaları dikkat çekmektedir. Bordür çinilerinde kullanılan renklere bakıldığında kompozisyon fıstık yeşili bir zeminde yer almış, hatayileri birbirine bağlayan dallarda sarıya yer verilmiştir. Hatayilerin renklendirmesinde ise alternatif bir sıra ile tekrar eden iki farklı düzenleme söz konusu olup ya tohum keselerinde kobalt mavisi, yapraklarda beyaz tercih edilmiş ya da tohum keselerinde yeşil, yapraklarda kobalt mavisi ve patlıcan moru kullanılmıştır (Fotoğraf 5).

Fotoğraf 5: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe taçkapının sağındaki pencere alınlığı köşelik ve bordürden detay

Kapı açıklığının doğusundaki pencerenin alınlığı, kompozisyon bakımından en dış bordür haricinde, batıdaki pencere alınlığı ile simetriktir (Fotoğraf 6, Çizim 1). Doğudakinin en dış bordüründe yeşil zeminde, yan yana sıralanmış kapalı formdaki rumilerden ibaret bir kompozisyon yer almaktadır. Sarı ile verilmiş ayırma rumilerin her biri içerisinde, üç dilimli palmet motifi atlamalı olarak bir ters bir düz yerleştirilmiştir. Yeşil zemindeki bu palmetlerin alt kısmından çıkan saplar, iki yana doğru S biçiminde kıvrımlar yaparak yandaki aynı renge sahip palmetin sapını meydana getirmektedir. Bordür sarı ve turkuaz olmak üzere iki cetvelle sınırlanmıştır (Fotoğraf 7). Bordürü oluşturan levhaların birleşme yerlerinde motif uyumsuzlukları, ölçülerinde bir bütünlük olmaması ve simetriyi de bozması sebebiyle bu bordür çinilerinin sonradan yerleştirildiğini söyleyebiliriz.

Çizim 1: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey dış cephe pencere alınlığı

Fotoğraf 6: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe taçkapının doğusundaki pencere alınlığı

Fotoğraf 7: Bozüyük Kasım Paşa Camii kuzey cephe taçkapının solundaki pencere alınlığı bordür detay

Dış cephedeki nispeten sade, ağırbaşlı üslubun aksine, harim kısmı zengin bir çini süsleme anlayışıyla karşımıza çıkar. Bu zengin çini kompozisyonlarla adeta yarışarcasına işlenmiş kalem işi süslemeler de son derece dikkat çekicidir ve üslup bakımından çinilerle birliktelik ortaya koymaktadır.

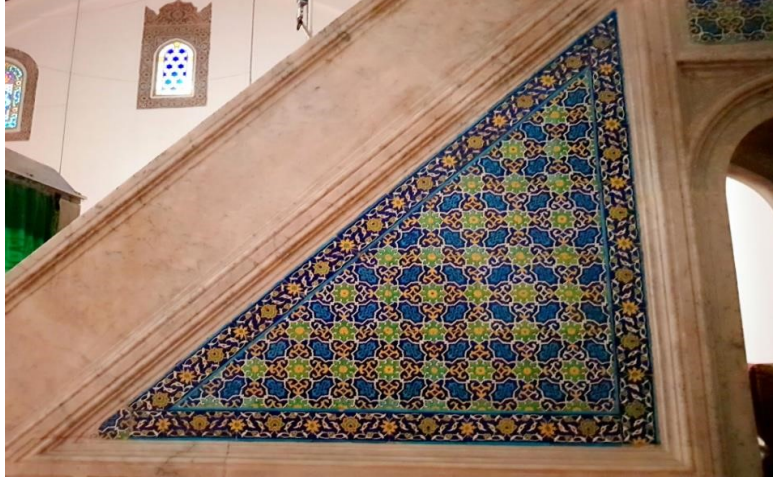
Minber: Mermer malzemeden yapılmış minberin (Fotoğraf 8) yan aynalık, köşk ve külah kısmı birbirinin tekrarı bitkisel kompozisyonlara sahip çinilerle kaplanmıştır. Minberin yan aynalık kısmında pano, 27x27 cm. ölçülerinde kare çini levhalarla kaplanmış ve sonsuz düzende bir bitkisel kompozisyonla

süslenmiştir (Fotoğraf 9). Her bir kare levhanın merkezinde sarı ve az miktarda turkuaz ile renklendirilmiş küçük bir mine çiçeği vardır. Bu motifin düz eksenlerinde kobalt mavisi zeminde sarı ile verilmiş bir ortabağdan¹¹ iki yana doğru ayrılan basit rumiler işlenmiştir. Çapraz eksenlerindeki kompozisyonda ise karşılıklı birer ortabağdan çıkan turkuaz dallar, iki yandaki stilize palmetlere bağlanmaktadır. Gerek merkezdeki mine çiçeği ve gerekse onun etrafındaki bitkisel kompozisyonlar, beyaz geometrik bir bordürle çevrelenmiştir. Panodaki kompozisyon ulama çini levhalarla meydana getirilmiş olup köşelerdeki yarısı kadarıyla işlenmiş motifler birleştiği levhalarla uyumludur (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 8: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber genel görünüş

¹¹ Ortabağ hakkında bilgi için bkz., Sitare Turan Bakır, a.g.e., s.205-206.

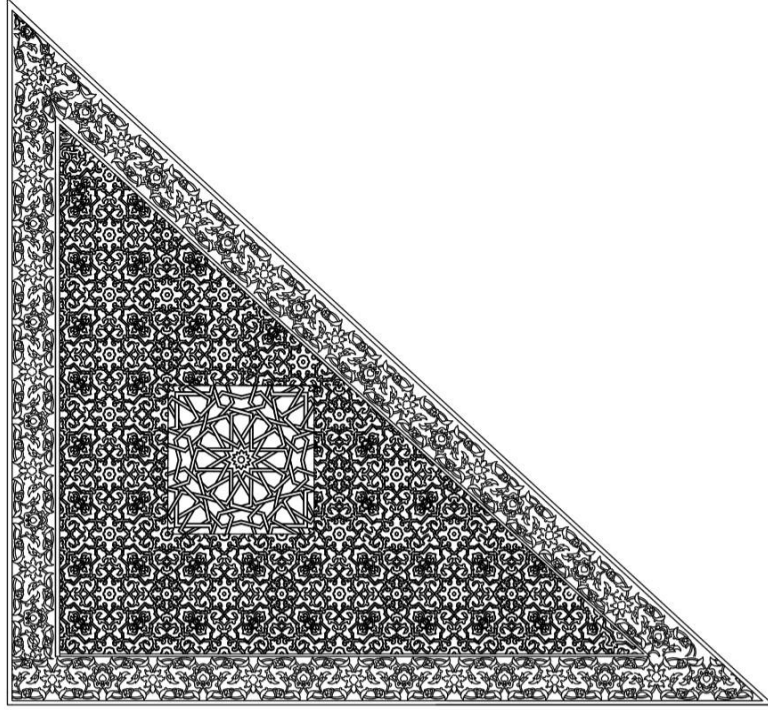

Fotoğraf 9: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber batı yan aynalık

Fotoğraf 10: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber yan aynalık panodan detay

Panodaki bu bitkisel kompozisyon köşk ve külah kısmında da tekrar etmiştir (Fotoğraf 11-12). Yan aynalığın doğu ve batı yüzü simetrik bir düzenlemeye sahip olmakla birlikte, doğu yanda (Fotoğraf 13, Çizim 2) panonun tam orta kısmına, mevcut kompozisyonla uyumsuz 40x34 cm. ölçülerinde dikdörtgen bir levha yerleştirilmiştir. Levhada kırık çizgilerden gelişen geometrik bir kompozisyon görülmektedir. Kırık çizgilerin farklı yönlerde kesişmesiyle merkezde bir oniki kollu yıldız motifi meydana gelmiştir. Ortadaki oniki kollu yıldızın bordür uzantılarının kırık hatlar yaparak farklı yönlere hareket etmesiyle yıldızın etrafında da çeşitli geometrik motifler teşekkül etmiştir. Ulama levhanın köşelerinde ise oniki kollu yıldızın üçte bir ya da dörtte bir oranında tekrar ettiği izlenmektedir (Fotoğraf 14). Hem yapıdaki çinilerin kompozisyon özellikleri, hem de ölçüleri açısından bakıldığında bu çini karonun burası için tasarlanmadığı başka bir yapıdan ya da külliye ait farklı bir binadan taşındığı söylenebilir.

Çizim 2: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber yan aynalık doğu yüzü

Fotoğraf 11: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber külâhı genel görünüş

Fotoğraf 12: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber geçit korkuluğu

Fotoğraf 13: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber doğu yan aynalık

Fotoğraf 14: Bozüyük Kasım Paşa Camii doğu yan aynalık detay

Yan aynalıktaki kare çinilerle meydana getirilmiş panonun etrafı 22.5x17.5 cm. ölçülerinde levha çinilerle meydana getirilmiş bir bordürle üç yönden kuşatılmıştır. Bordür süslemesinde koyu mavi zeminde bitkisel bir düzenleme

işlenmiş ve kompozisyon iki ayrı dal üzerinde gelişmiştir. Hatayilerin alt ve üst kısmından çıkarak iki yana ayrılan saplar, spiraller yaparak diğer hatayiye bağlanmaktadır. Saplara bağlı dallar üzerinde goncalar dikkati yer almaktadır. Kullanılan renkler, koyu mavi, sarı, yeşil, turkuaz ve kırmızıdır¹². Bordür iki yandan bir cetvel ile sınırlanmıştır (Fotoğraf 15).

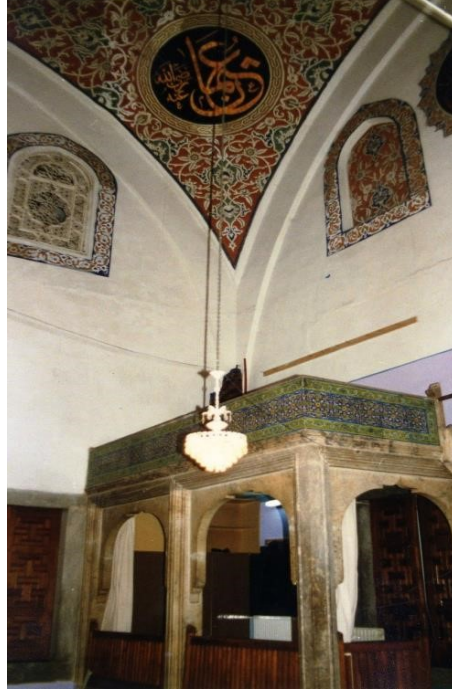

Fotoğraf 15: Bozüyük Kasım Paşa Camii minber doğu yan aynalık bordürden detay

Müezzin Mahfili: Harimin kuzey cephesinde kapı açıklığının batısında, mermer malzeme ile yapılmış müezzin mahfili yer almaktadır. Mahfil, güney cephedeki iki, doğu cephedeki bir kaş kemerle dışa açılır ve 53 cm. yüksekliğindeki korkuluğu çini ile süslenmiştir (Fotoğraf 16). Dikdörtgen biçimi 26x14 cm. ölçülerinde plakalarla meydana getirilmiş panoda, merkezde sekiz yapraklı bir stilize çiçek motifi yer almaktadır. Bunun dört yanına ise kapalı formda karşılıklı birer rumi yerleştirilmiştir ve içlerinde ise sarı ile acemice çizgilerle işlenmiş birer çiçek yer almıştır. Rumilerin aralarında kalan yüzeylere ise karşılıklı birer palmet ve hatayi yerleştirilmiştir. Motiflerin birbirlerine sapları aracılığıyla ve kavisli hatlarla bağlanması ile merkezdeki sekiz yapraklı çiçeğin etrafında bir çerçeve meydana gelmiştir. Kompozisyonu dört yandan 11 cm. eninde bir bordür sınırlandırmıştır. Bordürde ritmik bir düzende tekrar eden palmet ve hatayilerin kök kısmından iki yana doğru saplar çıkmakta, her bir palmetten çıkan rumili beyaz saplar S kıvrımlar yaparak diğer palmette son

¹² Şerare Yetkin, kırmızı rengin kullanıldığı kısımların sırlanmadığı, fırınlamadan sonra astarlanıp kırmızı ile boyandığı görüşündedir. Bkz., Şerare Yetkin; Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986, s.206; Benzer bir görüş için ayrıca bkz., Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, Anadolu Toprağının..., İstanbul 2008, s.150.

bulmaktadır. Hatayilerden ise sarı saplar çıkmakta ve hafif bir volüt yapıp beyaz saplarla birbirine dolaşmaktadır. Bu dallar üzerinde stilize çiçek ve yapraklar göze çarpmaktadır.

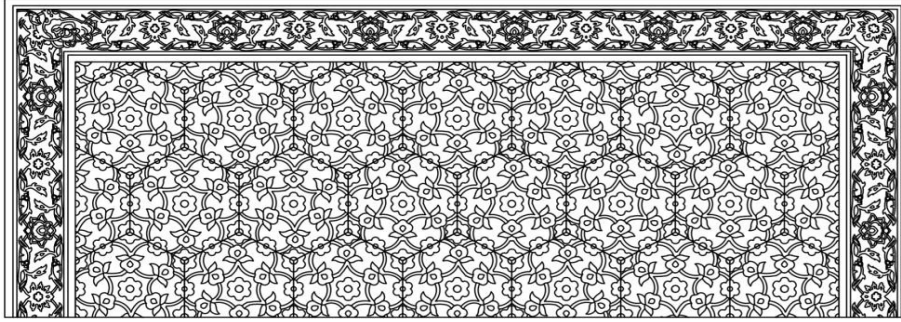
Fotoğraf 16: Bozüyük Kasım Paşa Camii müezzin mahfili genel görünüş

Bordür iki yandan sarı ve turkuaz renklere sahip bir cetvelle çerçevelenmiştir. Müezzin mahfili korkuluğundaki çinilerde kobalt mavisi, yeşil, sarı, turkuaz ve az miktarda kırmızı kullanılmıştır (Fotoğraf 17).

Fotoğraf 17: Bozüyük Kasım Paşa Camii müezzin mahfili detay

Pencere Alınlıkları: Caminin iç mekanında doğu ve güney cephedeki ikişer, batı cephede ise bir pencere olmak üzere toplam beş pencere dikdörtgen biçimi çini alınlıklara sahiptir. Bunlardan doğu cephenin ortasında yer alan pencere alınlığı, 67x175 cm. ölçülerindedir (Fotoğraf 18, Çizim 3). Pano, her bir kenarı 12 cm. uzunluğunda altıgen levha çinileriyle teşkil edilmiştir. Altıgen formlu çiniler eserde sadece bu bölümde kendini gösterir.

Çizim 3: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortadaki pencere alınlığı

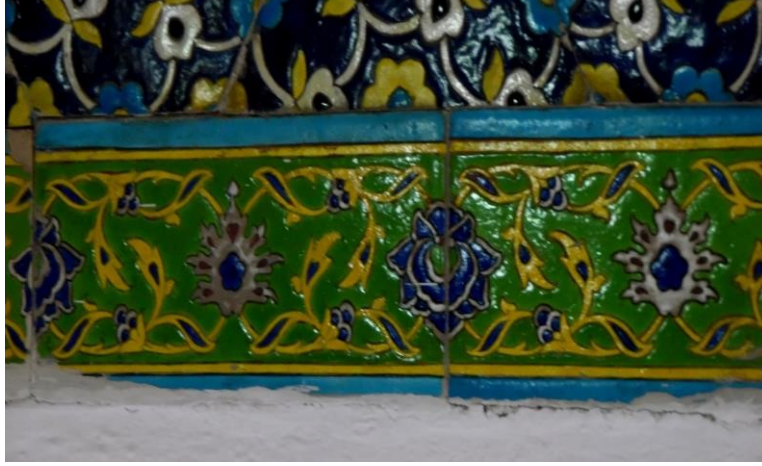

Fotoğraf 18: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortasındaki pencere alınlığı

Zemini koyu mavi ile verilmiş her bir altıgen çinide yer alan kompozisyona bakıldığında, levhanın tam köşelerine doğru altı tane tomurcuk; kenar ortalarında ise türkuaz renkli mine çiçekleri işlenmiştir. Tomurcukların sapları aracılığıyla birbirine bağlanmasıyla merkezde altıgen bir çerçeve meydana gelmiş ve bunun da ortasında sarı ve türkuaz renklere sahip yine bir mine çiçeği ile düzenleme tamamlanmıştır. Her altıgen levhada kompozisyon tekrar etmektedir (Fotoğraf 19). Panonun çevresi 22 x14 cm. boyutlarında dikdörtgen biçimi çinilerden ibaret bir bordürle üç yönden kuşatılmıştır. Bordürde, iki ayrı dal üzerinde gelişen bir düzenleme söz konusudur. Her bir hatayinin alt kısımları ile taç yapraklarından iki yana doğru ayrılan dallar, dairesel bir hat yaparak diğer hatayı de nihayetlenmektedir. Dallar üzerinde goncalar yer almaktadır. Bordürde zemin yeşil, saplar sarı ile boyanmış, hatayilerde alternatif bir sıra ile tekrar etmek üzere ya koyu mavi ve yeşil ya da beyaz, az miktarda kırmızı ve kobalt mavisi kullanılmıştır (Fotoğraf 20).

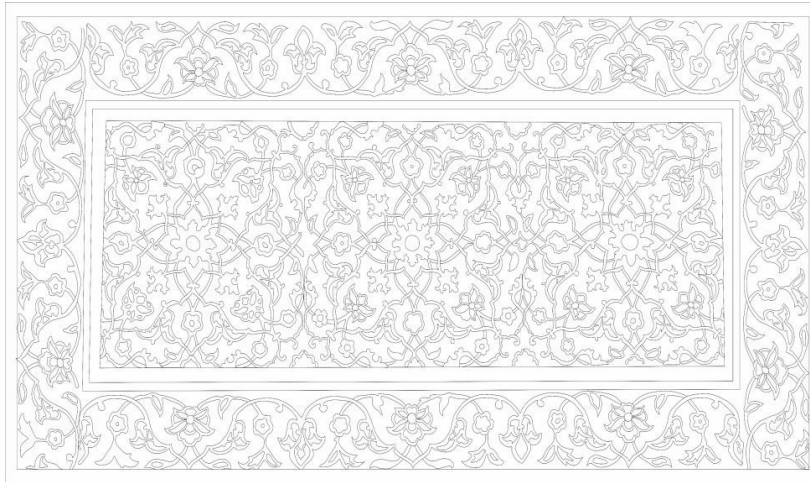
Fotoğraf 19: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortasındaki pencere alınlığı detay

Fotoğraf 20: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe ortasındaki pencere alınığı bordür

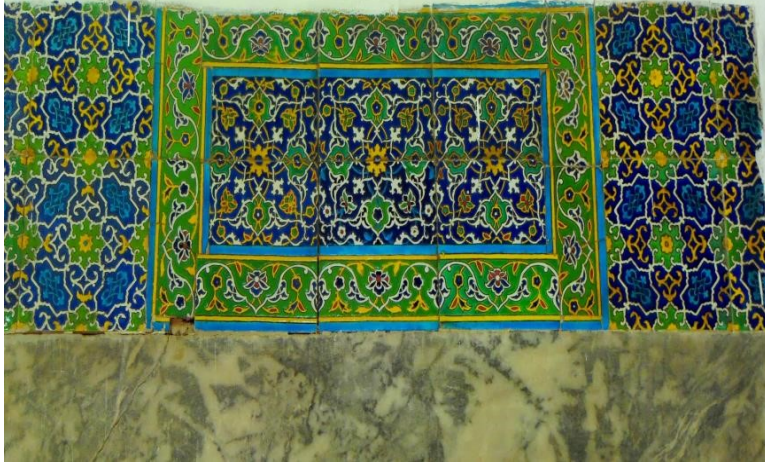
Doğu yöndeki ikinci pencere alınığı cephenin güneyinde ve 54x174 cm.

ölçülerindedir. Alınlıkta iki farklı kompozisyona sahip çini bezeme vardır. Tam orta bölümdeki düzenleme, hünkar mahfili korkuluğundaki süslemeleri tekrar eder (Çizim 4).

Çizim 4: Bozüyük Kasım Paşa Camii harim güney cephe doğusundaki pencere alınığı

Bunun iki yanındaki kaplamalar ise ortadaki kompozisyonla bir uyum göstermez. Bu çiniler de minberin yan aynalığindeki panonun tekrarıdır (Fotoğraf 21).

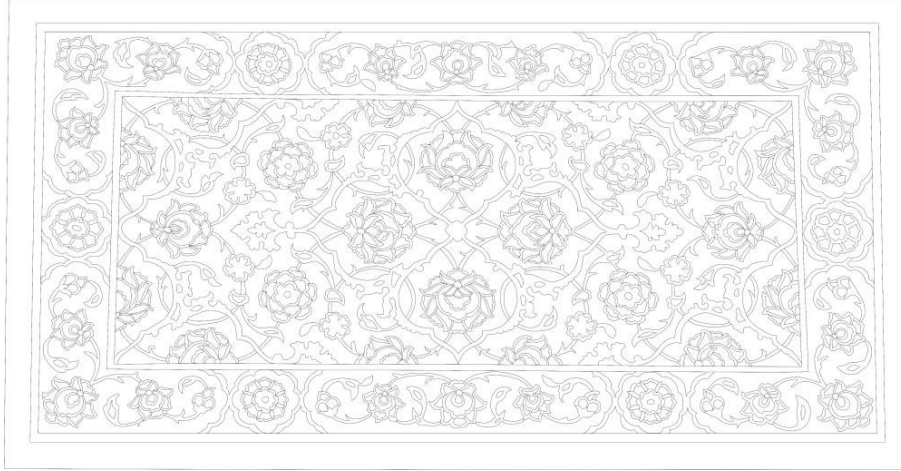
Fotoğraf 21: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan doğu cephe güneyindeki pencere alınlığı

Batı cephenin güney ve güney cephenin batısındaki pencerelerin alınlıklarındaki kompozisyonlar da aynı şekilde minber yan aynalığindeki çinilerle bütünlük içerisindedir (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 22: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan batı cephe güneyindeki pencere alınlığı

Harimde güney cephenin doğusundaki pencerenin alınlığı 55x174 cm. ölçülerindedir ve yine alınlığın orta bölümündeki çinilerle, iki yandakiler farklı kompozisyondadır (Fotoğraf 23). Orta bölümde, beyaz ince bir cetvelle sınırlanan alanın merkezinde, dört yana yerleştirilerek yeşil, koyu mavi ve kırmızı ile verilmiş her bir hatayi, ayırma rumiler içerisine alınarak yansıtılmıştır. Sarı ile renklendirilmiş kapalı formdaki ayırma rumilerden sağ ve soldakilerin uçlarına ise birer palmet işlenmiştir. Ayrıca iki yanda kompozisyonu sınırlandıran cetvele bitişik sarı ve az miktarda kırmızının kullanıldığı simetrik rumiler yer almıştır. Panonun zemini türkuaz renkli kıvrım dallarla dolgulanmış ve dallar üzerinde peç, basit çiçek ve yaprak motifleri yer almıştır¹³ (Fotoğraf 24, Çizim 5). Bu düzenlemenin etrafını 12 cm. eninde bir bordür çevreler. Bordürde nöbetleşe bir sıra ile tekrar eden kartuş ve dilimli madalyonlar içerisinde bitkisel süslemeler görülmektedir. İki ucu dilimli her bir kartuş içerisinde üç tane hatayi yer almakta olup bunlar taç yaprakları ve dip kısımlarından ayrılan dallarla birbirine bağlanmakta ve dairesel hatlar yapan dallar üzerinde, basit yapraklar ve goncalar görülmektedir (Fotoğraf 25). Alınlığın sağ ve solundaki kaplamalar ise ortadaki kompozisyondan farklı olup gerek süsleme özellikleri ve gerekse ölçüleri itibarıyla minberin yan aynalığındaki panoyla aynıdır.

Çizim 5: Bozüyük Kasım Paşa Camii harim doğu cephenin güneyindeki pencere alınlığı

¹³ Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, Anadolu Toprağının..., s.151'de bu kompozisyonun madalyonlu halıları anımsattığını ifade eder.

Fotoğraf 23: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güney cephe doğusundaki pencere
alınlığı

Fotoğraf 24: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güney cephe doğusundaki pencere
alınlığı panodan detay

Fotoğraf 25: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güney cephe doğusundaki pencere alınlığı bordür detay

Harimin güneydoğu köşesinde dört tane sütun tarafından taşınan son derece zengin bezemelere sahip, mermer malzemeden yapılmış bir kürsü¹⁴ bulunmaktadır. Cami ile çağdaş olmayan bu kürsüyü yapının banisi Güzelce Kasım Paşa, 1516-20 yılları arasında mutasarrıflığını yaptığı Hama'dan getirtmiştir¹⁵ Zengin taş süslemelerinin yanında kürsünün korkuluğunda da çiniler dikkati çekmektedir. Korkuluğun iki cephesine kaplanan kare formulu çiniler, 25x25 cm. ölçülerindedir ve motif ve kompozisyon bakımından minberin yan aynalığındaki pano ile aynı özelliklere sahiptir. Ulama levhaların birleştiği noktalardaki motif uyumsuzlukları, kürsünün kitabesinde Hama Eyyubilerinden Muzaffer'in adının geçmesi¹⁶ ve çinilerdeki yer yer dökülmeler, levhaların yapının ya da külliye'nin başka bir bölümünden getirildiğini düşündürmektedir¹⁷ (Fotoğraf 26). Bu kürsünün yanı sıra doğu cephenin

¹⁴ Kürsü çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınmış ve kapsamlı yayınlarla bilim dünyasına tanıtılmıştır. Bkz., Rudolf M. Riefstahl, "Vier Syrische Marmorkapitale mit Figuralen Darstellungen in der Moschee zu Boz üyük", Der Islam, Band XX, Berlin und Leipzig 1932, s.186-195; Güner İnal, "Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar" Belleten, C.XLIII, S.143, Ankara 1979, s.49-66.

¹⁵ Güner İnal, a.g.m., s.50. Yazar figürlü süslemelerinden hareketle kürsüyü Hama Eyyubileri'nden III. Muzaffer dönemine ve XIII. Yüzyıl sonlarına tarihlen.

¹⁶ Bkz., Rudolf M. Riefstahl, "Vier Syrische...", s.86

¹⁷ Güner İnal da kürsü korkuluğundaki çini levhaların burası için tasarlanmadığı görüşündedir. Ona göre bu kürsü, caminin inşaatına başladıktan sonra külliye'nin başka bir bölümünde, belki de bir ikametgah kısmında kullanılmış ve yapının geçirdiği yangından sonra 18. Yüzyıl Lale Devrinde tamiratı sırasında renkli sır çinilerle birlikte güneydoğu köşeye konmuştur. Bkz., Güner İnal, "Bozüyük Kasım Paşa Camii

ortasında da alçak bir vaaz kürsüsü yer almaktadır ve korkuluğunda motif ve kompozisyon bakımından birbirleriyle bütünlük göstermeyen az miktarda kare çini levha vardır. Her bir çini levhadaki kompozisyon, caminin başka bir mimari elemanlarında da görülmektedir (Fotoğraf 27). Muhtemelen bu çiniler de bir onarım sırasında, eserin başka bir bölümünden taşınarak buraya yerleştirilmiş olmalıdır.

Fotoğraf 26: Bozüyük Kasım Paşa Camii iç mekan güneydoğu köşedeki kürsü

Kürsüsünün...”, s.65-66. ¹⁹ Tülay Reyhanlı Gencei, Osmanlılarda Külliye..., s.281 ²⁰ Tülay Reyhanlı Gencei, a.g.tez, s.281.

Fotoğraf 27: Bozüyük Kasım Paşa Camii doğu cephe vaaz kürsüsü

Kasım Paşa Hamamı

Hamam günümüzde ayakta değildir. Kurtuluş Savaşı sırasında sırasında zarar görmüş ve yıkılmıştır¹⁹. Araştırmacılar yapının devrinde imaretin güneyinde yer aldığını ve bir çift hamam olarak inşa edildiğini söylemektedir²⁰. Hamamla ilgili olarak günümüze ulaşan en önemli bilgi, bugün İstanbul Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi koleksiyonunda 933 envanter numarası ile kayıtlı kitabesidir¹⁸. Envanter kayıtlarına göre 58x97 cm. ölçülerinde ve iki satır halindeki bu kitabeğe göre eser, H. 932 M. 1525-26 yılında Kasım Paşa tarafından inşa ettirilmiştir¹⁹. Çini ile meydana getirilmiş kitabesi, aynı zamanda yapıya ait günümüze ulaşan tek bezeme unsurudur. Sarı ile verilmiş bir cetvel ile dört yandan çerçeveselenmiş bir yazı panosu şeklinde düzenlenmiştir. Panoda yazılar kobalt mavisi zeminde, celi sülüs hatla ve iki satır halinde verilmiş olup satırlar birbirinden beyaz ince bir cetvelle ayrılmıştır. Kitabenin etrafı dört yandan bir bordürle sınırlanmıştır. Bordürde nöbetleşe bir sıra ile tekrar eden, dilimli madalyon ve kartuşlar içerisinde bitkisel süslemeler yer alır. Bordür, motif ve kompozisyon bakımından güney cephenin doğusundaki pencere

¹⁸ Yapıyla ilgili en eski yayınlardan biri olan Franz Taeschner, Die Inschriften der Moschee Qasim Pascha's in Boz üyük", Der Islam XX, Berlin und Leipzig 1932, s.184'de bu kitabenin minber kapısında yer aldığını ifade edilmektedir. Belki de hamam yıkıldıktan sonra bu çini kitabe minber kapısına taşındı ve ardından da müze koleksiyonuna katıldı.

¹⁹ Kitabeye için bkz., Franz Taeschner, a.g.m., s.186; Fatih Müderrisoğlu, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda..., s.386.

alınlığının bordürü ile aynı düzenlemeye sahip olmakla birlikte bazı renk farklılıkları vardır. Burada kartuş, kartuşiçerisine alınmış kıvrım dallar ve dilimli madalyonlarda kahverengi kullanılmıştır²⁰ (Fotoğraf 28).

Fotoğraf 28: Bozüyük Kasım Paşa Camii hamamın çini kitabesi

Karşılaştırma ve Değerlendirme

16. yüzyıl Osmanlı sanatı, mimaride olduğu kadar çini sanatında da bir zirve noktasını temsil eder. Hem motif ve kompozisyon dağarcığındaki zenginlik hem üretim kalitesi hem de tasarım esasları bakımından değerlendirildiğinde, bu yüzyıl çini sanatı bakımından adeta altın bir çağdır. 16. yüzyıl ikinci yarısı başlarından itibaren sıraltı tekniği çinilerde egemen teknik haline gelir. Ancak bu yüzyılın ilk yarısında, erken dönemde son derece popüler bir teknik olan renkli sır çiniler hala varlığını sürdürmekte ve dönemin bazı önemli yapılarında kendini göstermektedir.

16. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde inşa edilen Bozüyük Kasım Paşa Camii ve Hamamı da bu teknikte çinilerin kullanıldığı eserlerden biridir. Renkli sır, Anadolu'da 15. yüzyılın ilk çeyreği içerisinde Erken Osmanlı sahasında ortaya çıkmış ve bu dönemin prestij eserlerinde zengin kompozisyonlarla kendini göstermiştir²¹. Bunu takip eden 16. yüzyılda ise Bozüyük Kasım Paşa Camii ile

²⁰ Bu kitabe ile ilgili çalışma iznini veren ve ihtiyacım olan bilgileri aktaran İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürlüğü ve Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi çalışanlarına teşekkür ederim.

²¹ Erken Osmanlı döneminde bu teknik, ilk kez 1419-24 yılları arasında inşa edilen Bursa Yeşil Camii ve Türbe'de karşımıza çıkmıştır. Ardından Bursa Muradiye Camii, Bursa Muradiye Medresesi, Edirne Şah Melek Camii, Edirne Muradiye Camii, Bursa

çağdaş eserlerden İstanbul Yavuz Sultan Selim Camii pencere alınlıklarında (Fotoğraf 29), İstanbul Yavuz Sultan Selim Türbesi'nde (Fotoğraf 30) ve İstanbul Topkapı Sarayı Arz Odası'nda (Fotoğraf 31) kapının iki yanındaki panoda, İstanbul Şehzade Mehmet Türbesi iç mekan duvar yüzeyleri ve pencere alınlıklarında²², İstanbul Haseki Hürrem Sultan Türbesi pencere alınlıklarında, Topkapı Sarayı Revan ve Bağdat Köşkü iç mekanında duvar yüzeylerindeki nişlerde²³, İstanbul Şehzadeler Türbesi kapının iki yanındaki panolarda²⁴, Topkapı Sarayı Sünnet Odası iç mekanındaki pencere alınlıklarından birinde (Fotoğraf 32) bu teknikte çinilerin devam ettiği görülür²⁵. Renkli sır 1558 tarihli Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii pencere alınlıklarında son kez görülerek yerini tamamen sıraltı tekniğine bırakır²⁶.

Fotoğraf 29: Yavuz Sultan Selim Camii avlusunda pencere alınlığı

Şehzade Cem ve Mustafa Türbesi bu teknikte çinilerin yer aldığı diğer eserlerdir. Erken Osmanlı mimarisindeki çini süslemeleri toplu halde ele alan bir çalışma için bkz., Savaş Yıldırım, Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

²² Filiz Yenişehirlioğlu, “Şehzade Mehmet Türbesi Çinileri Üzerine Gözlemler”, Bedrettin Cömert'e Armağan, Ankara 1990, s.449-456.

²³ Gönül Öney, Türk Çini..., s.65,109.

²⁴ Belgin Demirsar Arlı-Ara Altun, Anadolu Toprağının..., s.148, Resim 159.

²⁵ Yapıda mevcut durumda bulunan bu çinilerin yanı sıra İstanbul Çinili Köşk, Edirne Müzesi teşhirinde fragman halinde renkli sır tekniğinde çiniler yer almaktadır.

²⁶ Nermin Sinemoğlu, “Mimar Sinan Dönemi Çiniciliğinin Tekniği ve Gelişimi”, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul 1988, s.243.

Fotoğraf 30: Yavuz Sultan Selim Türbesi kapının iki yanındaki çini panolardan detay

Fotoğraf 31: Topkapı Sarayı Arz Odası kapının iki yanındaki çinilerden detay

Fotoğraf 32: Topkapı Sarayı Sünnet Odası iç mekan pencere alınlıklarından bir tanesi (Funda Koçer Yeşilyurt'dan)

Caminin kuzey dış cephe pencere alınlıklarındaki ortadaki hatayı ve onu iki yandan kuşatan rumilerden çıkarak helezonlar yapan kıvrım dal kompozisyonu, Topkapı Sarayı Sünnet Odası'ndaki bir pencere alınlığında da tekrar edilmiştir (Fotoğraf 32). Bu kompozisyonun en yakın bir diğer benzerini ise Yavuz Sultan Selim Camii avlusundaki pencere alınlıklarında (Fotoğraf 29) ve Yavuz Sultan Selim Türbesi kapı açıklığının iki yanındaki panolarda (Fotoğraf 30) görmekteyiz.

Kasım Paşa Camii iç mekanında doğu cephenin ortasındaki pencere alınlığının bordüründe, alternatif bir sıra ile tekrar eden farklı renklerdeki hatayilerden iki yana doğru çıkan dallar dairesel bir hareket yaparak diğer hatayı da sonlanmaktadır. Bu düzenlemenin benzerini, Topkapı Sarayı Arz Odası'nda kapının iki yanında yer alan panonun bordürlerinde (Fotoğraf 31) de görmekteyiz.

Kasım Paşa Camii'nde çinilerin, minberin yan aynalık, geçit korkuluğu ve külah olmak üzere değişik bölümlerinde, vaaz kürsüsünde ve müezzin mahfilinde de yer aldığını görüyoruz. Osmanlı çini sanatının, süslemenin yeri ve düzeni bakımından karakteristik özellikleri dikkate alındığında, bu mimari elamanlarda yoğun bir çini kullanımı ile karşılaşmamaktayız. Örneğin minber yan aynalığında gerek erken ve gerekse klasik dönemde çiniye rastlamıyoruz. Külahın çini ile kaplanması ise Bozüyük Kasım Paşa Camii'nden sonra 16. yüzyıl ikinci yarısında yalnızca Kadırga Sokullu Camii'nde karşımıza çıkar.

Külâh sıraltı tekniğinde 16. yüzyılın en kaliteli İznik çinileriyle süslenmiştir²⁷. Ardından 17. yüzyılda ise benzer uygulama, Üsküdar'daki Çinili Camii'nin minber külâhı ile sınırlı kalmıştır³¹.

Aynı şekilde müezzin mahfilinde çini bezeme erken dönemde yalnızca Bursa Yeşil Camii iç mekan kuzey cephesinde karşımıza çıkar. Kapı açıklığının iki yanındaki müezzin mahfilleri renkli sır çinilerle kaplanmıştır. Ancak Kasım Paşa Camii müezzin mahfilinde çini bezeme sadece korkulukta yer alırken, Bursa Yeşil Camii'de zemin haricinde, bütün yüzey çini ile kaplanmıştır.

Çinilerin Üretim Yeri ve Ustaları: Ele aldığımız külliye'deki çinilerin sanatçıları ve nerede imal edildiklerine dair elimizde ne bir yazılı belge ne de kitabelerinde herhangi bir kayıt mevcuttur. Ancak dönemin tarihi olayları, çinilerin üslup özellikleri ve bazı arşiv belgeleri bize ipuçları sunabilmektedir. Yavuz Sultan Selim'in hem Anadolu'nun güvenliğini sağlamak ve hem de Safevi Devleti'nin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini yok etmek amacıyla çıktığı Çaldıran Seferi zaferle sonuçlandı. Bu sefer, sadece siyasi bakımdan değil kültürel bakımdan da çok önemli sonuçlar doğurdu. Yavuz, seferden sonra Tebriz'de sekiz dokuz gün kaldı. Buradaki gerek şahın özel hizmetinde görevli ve gerekse dışarıda serbest çalışan, farklı mesleklerden birçok sanatçıyı sefer dönüşünde önce Amasya'ya ardından da sarayda hizmet etmek üzere İstanbul'a gönderdi^{28,29} ve bu durum kentteki kültür ve sanat ortamının gelişmesine önemli bir katkı sağladı.

Topkapı Sarayı arşivindeki H. 932, M.1526 tarihli Ehli Hiref defterinde, Tebriz'den gelen sanatçılar arasında Habip adlı bir çini ustasının da adı geçmekte³³ ve kendisi değişik asıllı dokuz çırağı ile birlikte "cemaat-ı kaşigeran" başlığı altında zikredilmektedir³⁴. Sanatçı, H. 929/M.1523 yılından itibaren Ehli

²⁷ Fotoğraf için bkz., Sitare Turan Bakır, İznik Çinileri..., Resim 225. ³¹ Bkz., Savaş Yıldırım, "Üsküdar Çinili Camii (Kösem Valide Sultan Camii)'ndeki Çini Süslemeler", II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004), Bildiriler, Cilt: II, İstanbul, 2004, s.452, Resim 21.

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Sarayı'nda Ehli Hiref (Sanatkarlar) Defterleri" Belgeler, C. XI, S.15, Ankara 2003, s.23. ³³ Oktay Aslanapa, "Tabriser Künstler am Hofe der Osmanischen Sultanen in İstanbul", Anatolia (Anadolu) III, Ankara 1958, s.16.

²⁹ tarihli deftere göre 8.5 akçe maaş ödenen Üstad Habip (Tebrizi) hakkında şöyle bir ifade vardır. "Sanat birle cihet olunub mukaddema ulufesini İstanbul hassa haracından alub haliya mezkür deftere ilhak olunmuş. Fi gurre-i Rebiülahir sene 929. Ber mucib-i ruzname". Bkz., İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Sarayı'nda... s.60. Bu defterde ismi geçmemekle birlikte Yavuz Sultan Selim Tebriz'den ser kaşigeran Habip Usta'nın yanı sıra Abd el Rezzak ve Burhan adlı iki sanatçı daha getirmiştir. Bkz., Katharina Otto-Dorn, Das Islamische Iznik, Berlin 1941, s.185.

Hiref teşkilatına bağlı maaşlı bir çini ustası olarak çalışmış³⁰ ve çıraklarıyla birlikte İstanbul'da bir atölye kurarak yöneticiliğini üstlenmiştir³¹.

Sanatçının Ehli Hiref defterinde ilk defa adına rastlanan 1522-23 yılı Yavuz Sultan Selim Camii'nin de aynı zamanda inşa tarihidir. Sultanın emriyle inşa edilen bu eserin çini süslemeleri muhtemelen kendisi ya da onun maiyetindeki sanatçılarca gerçekleştirilmiştir³².

Yavuz Sultan Selim Camii avlusundaki pencere alınlıklarındaki çiniler ile Bozüyük Kasım Paşa Camii dış cephesindeki çiniler arasında hem teknik hem de kompozisyon düzeni bakımından benzerlikler açıktır. Her iki eserde de yalnızca renkli sır tekniği kullanılmış başka bir tekniğe yer verilmemiştir. Öte yandan Topkapı Sarayı Sünnet Odasındaki pencere alınlıklarından bir tanesinde de aynı kompozisyon tekrar edilmiş olup bu çiniler de Tebrizli Habip Usta'nın atölyesine mal edilmektedir³³.

Klasik dönemde en önemli çini üretim merkezi İzniktir. Ancak İznik'te yapılan kazılarda ortaya konan buluntularda göstermektedir ki renkli sır tekniğinde çini üretimi İznik'te çok tercih edilmemiştir. Sadece 1984 yılı kazısında deneme amaçlı üretildiği anlaşılan küçük bir fragman ele geçmiştir³⁴. Sadece bu çini parçasından hareketle İznik'te renkli sır çini üretimin yapıldığını söyleyebilmek bugünkü bilgilerimiz ışığında mümkün değildir. Bu nedenle Bozüyük Kasım Paşa Camii ve Hamamı'ndaki çinileri bu merkeze dahil edemiyoruz.

Tebrizli Habip Usta'nın atölyesine mal edilen Yavuz Sultan Selim Camii'ndeki ve Topkapı Sarayı Sünnet Odası'ndaki pencere alınlık çinileriyle, Bozüyük Kasım Paşa Camii çinileri arasındaki renk, motif ve kompozisyon benzerliği; ayrıca 1526 tarihli Ehli Hiref defterinde Habip ustanın adının geçmesi ve bu tarihle Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi'nin inşası arasında çok az bir zaman farkının bulunması, ele aldığımız eserde de kesin olmamakla birlikte Tebrizli Habip usta ya da onun ekolünden sanatçıların çalışmış olabileceğini

³⁰ Katharina Otto-Dorn, a.g.e., s.185; Oktay Aslanapa, "Tabriser Künstler...", s.16; Nurhan Atasoy-Julian Raby, İznik Seramikleri, İstanbul 1989, s.32.

³¹ Funda Yeşilyurt, "XVI. YY İstanbul Çiniciliği ve Usta Habip Atölyesi", VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, Konya 2015, s.377.

³² Faik Kırımlı, Habip Usta atölyesine ait ilk çalışmaların Yavuz Sultan Selim Camii çinileri olduğunu ve 1558 yılı Topkapı Kara Ahmet Paşa Camii'ne kadar bu ekolün varlığını sürdürdüğünü söyler. Topkapı Sarayı Arz Odası, Şehzade Mehmet Türbesi gibi eserlerin çinilerini üslup özelliklerinden hareketle bu ekole mal eder. Bkz., Faik Kırımlı, "İstanbul Çiniciliği", Sanat Tarihi Yıllığı XI, İstanbul 1981, s.98.

³³ Funda (Koçer) Yeşilyurt, Topkapı Sarayı Dördüncü Avluda'daki Yapılarda Kullanılan Çiniler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2014, s.118.

³⁴ Oktay Aslanapa-Şerare Yetkin-Ara Altun, İznik Çini Fırınları Kazısı 1981-88, II. Dönem, İstanbul 1989, s.302.

düşündürmektedir. Üretim yeri konusunda ise bu çiniler ya İstanbul'da Habip Usta'nın kurduğu atölyede üretilmiş³⁵ ya da Erken Osmanlı döneminde olduğu gibi eserin yakınında fırınlar kurularak imalat gerçekleştirilmiş olabilir.

Sonuç olarak Bozüyük Kasım Paşa Külliyesi'ndeki çini süslemeler, 16. yüzyıl ilk yarısında Erken Osmanlı üslubunun hala devam ettiğini gösteren örneklerden biridir. Gerek dış cephe ve gerekse harimdeki çinilerde başka bir tekniğe yer verilmeksizin renkli sır tercih edilmiştir. Çinilerin mimarideki yeri ve düzeni konusunda ise klasik dönem çini sanatının genel karakterinden ayrılan bazı tercihler dikkati çeker. Böyle bir tercihte baninin istekleri de rol oynamış olabilir. Örneğin yan aynalık, külah ve geçit korkuluğu gibi minberin değişik bölümlerinde, vaaz kürsüsünde, müezzin mahfili korkuluğunda çini kullanımını görüyoruz. Bu mimari elemanlara çini, 16. yüzyıl ve sonrasında nadiren kaplanmıştır. 16. yüzyıl ilk yarısının genel anlayışına paralel şekilde ağırlıklı olarak bitkisel motif ve kompozisyonlar kullanılmıştır. Palmet, rumi, hatayi, penç gibi soyut stilize motiflerle meydana getirilmiş düzenlemeler hakimdir. Tebrizli Habip usta ya da onun ekolünden sanatçıların eseri olduğunu düşündüğümüz bu çiniler, dönemin sanatsal zevkini ortaya koyan kaliteli ve zarif örneklerdir.

Taş, kalem işi, ahşap süslemelerle birlikte bu mütevazi esere göz alıcı bir güzellik katmaktadır. Bu güzelliğin kalıcı olabilmesi için onarımlarının yapılarak korunması en önemli şarttır.

Kaynakça

- Arlı, Belgin Demirsar - Altun, Ara; Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi, İstanbul 2008.
- Aslanapa, Oktay; "Tabriser Künstler am Hofe der Osmanischen Sultanen in İstanbul", Anatolia (Anadolu) III, Ankara 1958, s.15-17.
- Aslanapa, Oktay; Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986.
- Aslanapa, Oktay -Yetkin, Şerare- Altun, Ara; İznik Çini Fırınları Kazısı 1981-88, II. Dönem, İstanbul 1989.
- Atasoy, Nurhan - Raby, Julian; İznik Seramikleri, İstanbul 1989.
- Atlaş, Namık Tanfer; Bozüyük Kent Coğrafyası, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2009.
- Bakır, Sitare Turan; İznik Çinileri ve Gülbenkian Koleksiyonu, Ankara 1998.
- Biol, İnci- Derman, Çiçek; Türk Tezyini Sanatlarında Motifler, İstanbul 2001.
- Denknbant, Ayşe; "Kasım Paşa Külliyesi" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.24, İstanbul 2001, s.550-552.

³⁵ İstanbul'da çini ve seramik üretimi yapıldığını belgelerle ortaya koyan kapsamlı bir yayın için bkz., Faik Kırımlı, "İstanbul Çiniciliği...", s.95-110.

- Doğru, Halime; XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı, İstanbul 1992.
- Erken, Sabih; Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II, Ankara 1977.
- Gencei, Tülay Reyhanlı; Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişmesi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk Sanatı Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974.
- İnal, Güner; “Bozüyük Kasım Paşa Camii Kürsüsünün Sütun Kabartmalarıyla İlgili Bazı Yorumlar” Belleten, C.XLIII, S.143, Ankara 1979, s.49-66.
- Kırımlı, Faik; “İstanbul Çiniliđi”, Sanat Tarihi Yıllığı XI, İstanbul 1981, s.95-110.
- Müderrişoğlu, Fatih; 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993. Otto-Dorn, Katharina; Das Islamische Iznik, Berlin 1941.
- Öney, Gönül; Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976.
- Özüdoğru, Şerife – Ünüğü, Ayşegül; Bozüyük Kasım Paşa Camii, Eskişehir 1997.
- Riefstahl, Rudolf M. “Vier Syrische Marmorkapitale mit Figuralen Darstellungen in der Moschee zu Boz üyük”, Der Islam, Band XX, Berlin und Leipzig 1932, s.186-195.
- Sinemoğlu, Nermin; “Mimar Sinan Dönemi Çiniliđinin Tekniği ve Gelişimi”, Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı, İstanbul 1988, s.241-249.
- Sümer, Faruk; “Kasım Paşa, Güzelce”, TDV İslam Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul 2001, s.547.
- Taeschner Franz; Die Inschriften der Moschee Qasim Pascha’s in Boz üyük”, Der Islam, Band XX, Berlin und Leipzig 1932, s.182-186.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; “Osmanlı Sarayı’nda Ehli Hiref (Sanatkarlar) Defterleri” Belgeler, C. XI, S.15, Ankara 2003, s.23-74.
- Yenişehirlioğlu, Filiz; “Şehzade Mehmet Türbesi Çinileri Üzerine Gözlemler”, Bedrettin Cömert’e Armağan, Ankara 1990, s.449-456.
- Yeşilyurt, Funda Koçer; Topkapı Sarayı Dördüncü Avluda’daki Yapılarda Kullanılan Çiniler, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2014.
- Yeşilyurt, Funda; “XVI. YY İstanbul Çiniliđi ve Usta Habip Atölyesi”, VIII.
- Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri, Konya 2015, s.375-379.
- Yetkin, Şerare; Anadolu’da Türk Çini Sanatının Gelişmesi, İstanbul 1986.
- Yıldırım, Savaş; “Üsküdar Çinili Camii (Kösem Valide Sultan Camii)’ndeki Çini Süslemeler”, II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri, Cilt: II, İstanbul, 2004, s.444-453.
- Yıldırım, Savaş; Erken Osmanlı (1300-1453) Yapılarında Çini Süsleme, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.
- Yılmaz, Kurulay; Bozüyük ve Kasım Paşa Camisi, Bilecik 2007.